

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ АРХІТЕКТОРІВ ТА БУДІВЕЛЬНИКІВ

Горова О.О.

У статті розглядаються професійні цінності, що постають як норми, котрі регламентують професійну діяльність і виступають у вигляді чинної пізнавально-діючої системи, яка слугує опосередковуючою сполучною ланкою між ustalеним суспільним світоглядом у галузі освіти й діяльністю архітектора та будівельника. Аналіз системи професійних цінностей дозволяє виділити дві площини їх існування: горизонтальну (цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-ставлення й цінності-якості) і вертикальну (суспільно-психологічні, професійно-групові й індивідуально-особистісні).

Ключові слова: архітектор, будівельник, професійно значущі цінності, професійно значущі якості.

В статье рассматриваются профессиональные ценности, которые выступают в роли норм, регламентирующих профессиональную деятельность и в качестве познавательной-действующей системы, которая служит связующим звеном между сложившимся общественным мировоззрением в сфере образования и деятельностью архитектора и строителя. Анализ системы профессиональных ценностей позволяет выделить две плоскости их существования: горизонтальную (ценности-цели, ценности-способы, ценности-отношения, ценности-качества) и вертикальную (общественно-психологические, профессионально-групповые и индивидуально-личностные).

Ключевые слова: архитектор, профессионально значимые ценности, профессионально значимые качества, строитель.

Professional values, that play role of norms, regulating professional activity and as a cognitive system that serves as an interlink between the folded public world view in the field of education and activity of architect and builder, are examined in the article. The analysis of the system of professional values allows to distinguish two areas of their existence : horizontal(values-aims, values-methods, values-relations, values-internalss) and vertical (publicly-psychological, professionally-group and individually-personality).

Keywords: architect, professionally meaningful values, professionally meaningful internalss, builder.

Постановка проблеми дослідження. Аксиологічне розуміння цінності ґрунтовно розкрив у своїй тритомній роботі "Мікрокосмос" німецький філософ Г. Лотце (1856-1864). Цінність у нього позначає гідність духовного буття людини. Учений розподіляє світобудову на світ явищ ("світ аргументів і фактів") і світ внутрішніх цінностей ("світ

цінностей-чеснот"). Він порушує питання про співвідношення світу реальної дійсності й "тих цінностей, які повинні бути у світі". На думку Г. Лотце, тільки віра дозволяє бачити в ідеях добра, краси й совісті цінності реального світу.

Особливе місце в розвитку аксіологічної думки займає творчість і вчення Ф. Ніцше, його аксіологізм із рисами релятивізму. Філософ критикує власне поняття "цінність". На його переконання, "цінність це найвища кількість влади, яку людина спроможна засвоїти, людина, а не людство"

У трактаті "До генеалогії моралі" (1887) Ф. Ніцше розглядав "гарне й погане", "добре й зле" як "протипоставлені цінності". Німецький філософ порушив питання про "цінності самої цінності", про табель "ціннісних рангів", про занепад сучасної культури з її ієрархією цінностей. Він пов'язував процес оцінки з діяльністю людини (суб'єктивізує цінності), оспівував "волю до влади" як верховну цінність.

Значна роль у розробці даної проблематики відводиться неокантіанцям (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, Ф. Мюнстерберг, Є. Кассирер і ін.), які виступали проти натуралізму й матеріалізму, вимагаючи врахування суб'єктивного фактора в соціальному пізнанні. Вони створили теорію цінності в найбільш послідовному й систематизованому вигляді як "вчення про загальнозначущі цінності".

Що стосується проникнення категоріального апарату аксіології в соціологічне пізнання, то ціннісна проблематика існує, у соціально-політичній думці вже в доконттовські часи, оскільки в ній розглядається життя людини в його зв'язку із суспільством, культурою, епохою. Це виражається в побудові "утопій" зразків найкращого суспільного устрою; в об'рунтуванні суспільного блага як вищої цінності; в характеристиці ціннісних рис особистості справедливого правителя, відповідального громадянина та різних видів соціальних цінностей. Початок цього напрямку наукової думки у міркуваннях Конфуція, Платона, Аристотеля про ідеальну державу. Полюси ціннісного розгляду суспільство як вища цінність (Античність) і людина як вища цінність (Відродження, Новий Час).

Широко популяризується аксіологічна рефлексія в соціології Е. Дюркгейма й М. Вебера. Вагомий внесок у розробку даного поняття та введення його у науковий обсяг належить У. Томасу й Ф. Знанецькому, діяльність яких припадає на початок ХХ століття. Із цього часу цінність є повноправним предметом соціологічного аналізу, адже в періоди панування позитивізму в науці це піддавалось сумніву. Важливі дослідження, що розкривають природу концепту "цінність", здійснюються в цей період також Т. Парсонсом, П. Сорокінім, Г. Беккером, Р. Мертоном і ін.

Отже, метою нашої статті є висвітлення загальних передумов становлення ціннісного ставлення до професії у майбутніх архітекторів, будівельників.

Результати теоретичного аналізу проблеми дослідження. Аксіопроблематика займає значне місце в гуманітарній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття у зв'язку із черговою глобальною "переоцінкою цінностей" кризової цивілізації. У психолого-педагогічній літературі дана проблема розглядається з позиції різних шкіл і напрямків, які одноставно визначають поняття "цінність" як складову особистості, але разом з тим надають неоднакового значення.

Засновник психоаналізу З. Фрейд не розглядав власне проблему цінностей, але співвіднесеність із ними все-таки малася на увазі, тому що "Супер-его" являє собою сховище як несвідомих, так і соціально зумовлених моральних установок, етичних цінностей і норм поведінки, які слугують свого роду суддею або цензором діяльності й думок "Его", установлюючи для нього певні границі. З. Фрейд у своїх роботах вказує на три функції "Супер-его": совість, самоспостереження й формування ідеалів. На його думку, завданням совісті є обмеження, заборона свідомої діяльності; завданням самоспостереження оцінка діяльності незалежно від спонукань і потреб "Ід" і "Его".

Формування ідеалів пов'язане з розвитком самого "Супер-его". На переконання З. Фрейда, "Супер-его" дитини в дійсності конструюється за моделлю "Супер-его" її батьків: воно наповнене тим же змістом і стає носієм традиції суджень, що переживають час, цінностей, які передаються від покоління до покоління. За З. Фрейдом, основні потреби й мотиви поведінки самої особистості неусвідомлювані й перебувають у стані конфлікту із соціальними нормами.

На думку Е. Фромма, котрий намагався соціологізувати теорію З. Фрейда, переконання й цінності не даються особистості в готовому вигляді, не приймаються нею від суспільства пасивно, вони є результатом зусиль і інтелектуальних досягнень у процесі нескінченного життєвого експериментування. У кожної людини є потреба в цінностях, які спрямовують її вчинки й почуття. Дослідник розподіляє їх на дві категорії:

а) офіційно визнані, усвідомлювані (релігійні й гуманістичні) цінності;

б) дійсні, несвідомі (породжені соціальною системою).

Друга група є безпосередніми мотивами людської поведінки. Розбіжність між усвідомлюваними й неефективними цінностями, з одного боку, і неусвідомлюваними й діючими з іншого, спустошує особистість, яка починає відчувати почуття провини. Саме тому, як вважає Е. Фромм, необхідно "виращування" таких цінностей, при наявності яких

людина могла б відмовитися від соціальної маски й оголити свої справжні потреби, реалізація яких буде сприяти її розвитку. Таким чином, для теорії З. Фрейда і його послідовників властивий розгляд зумовленості й фатальності механізмів розвитку особистості, а також характерне протиріччя між потребами особистості й соціальними нормами.

Проблема регулятивної ролі вищих людських цінностей розглядалася й представниками гуманістичної психології. Зокрема, центральною ланкою теорії особистості А. Маслоу є самоактуалізація прагнення людини до більш повного виявлення й розвитку своїх особистісних можливостей, яке є вищим щаблем в ієрархії потреб. За А. Маслоу, усі особистості, котрі самоактуалізуються прагнуть до реалізації "буттєвих" цінностей, для них ці цінності виступають як життєво важливі потреби. Науковець вважав, що є певні цінності, властиві кожній людині, а є й так звані "вищі цінності", котрі існують у самій людській природі. Учений виділяє дві групи цінностей:

а) б-цінності (цінності буття) вищі цінності, властиві особистостям, котрі самоактуалізуються (істина, добро, краса, цілісність, подолання дихотомії, життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, повнота, справедливість, порядок, простота, багатство, легкість без зусилля, гра, самодостатність);

б) д-цінності (дефіцієнтні цінності) нижчі цінності, оскільки вони орієнтовані на задоволення якоїсь потреби, яка незадоволена або фрустрована. Таким чином, цінності, за А. Маслоу, є частиною мотиваційно-потребісної сфери, однак вони розглядаються без урахування визначальної ролі соціальних і психологічних чинників розвитку особистості.

Концепція особистості В. Франкла, яка склалася в рамках екзистенціальної психології, за багатьма своїми положенням близька до поглядів "гуманістів". Створена ученим теорія екзистенціального аналізу являє собою складну систему філософських, психологічних і медичних поглядів на природу й сутність людини, механізми розвитку особистості. Ключевим стрижнем цієї системи виступає поняття "сенс життя". В. Франкл вважає що, важливий не сенс життя взагалі, а скоріше специфічний сенс життя даної особистості в цей момент.

Згідно В. Франклом, сенс життя можна з'ясувати трьома шляхами:

- 1) здійснюючи справу (подвиг);
- 2) переживаючи цінності;
- 3) шляхом страждання.

Виходячи із цього, окреслюються три групи цінностей:

а) першу групу утворюють цінності творчості – найбільш природні й важливі, але не необхідні. Основним шляхом їх реалізації є праця. Зміст праці полягає в тому, що людина привносить у свою роботу як особистість;

б) друга група – це цінності переживання. Багатий ціннісний потенціал має любов. Любов, на думку вченого, є єдиним способом зрозуміти іншу людину в найглибшій сутності її особистості;

в) найбільш значущими є цінності ставлення. Ця група цінностей виражає ставлення людини до чинників, що обмежують її життя. Цінності ставлення розділяються на три категорії: осмислене ставлення до болю, провини й смерті.

На відміну від представників екзистенціалізму, В. Франкл розглядає ці категорії з оптимістичної позиції, стверджуючи, що немає трагічних і негативних аспектів, які не могли б за допомогою займаної стосовно них позиції бути перетворені в позитивні досягнення.

Таким чином, цінності як предмет психологічного дослідження займають місце на перетинанні двох предметних галузей: мотивації й світоглядних структур свідомості. У цьому зв'язку вагомою є позиція М. Рокіча, який визначає цінності як стале переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування має перевагу з особистої або соціальної точок зору, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки, або кінцева мета існування. На його думку, загальна кількість цінностей, що є надбаннями людини, порівняно невелика, усі люди мають схожі цінності, хоча й у різному ступені.

Цінності організовані в системи. Витоки цінностей відстежуються в культурі, суспільстві і його інститутах та особистості. Вплив цінностей віддзеркалюється практично на усіх соціальних феноменах, що варто досліджувати. М. Рокіч виділяє дві основні групи цінностей: цінності-цілі (термінальні цінності) і цінності-засоби (інструментальні цінності), кожна з яких має свої характеристики.

Термінальні цінності – переконання у тому, що певна кінцева мета індивідуального існування з особистої або суспільної точок зору варта того, щоб до неї прагнути. Вони носять більш сталий характер, ніж інструментальні, причому для них характерна менша міжіндивідуальна варіативність, тобто вони схожі в більшості людей. Інструментальні цінності – переконання в тому, що певний спосіб дій є з особистої й суспільної точок зору є кращим у будь-яких ситуаціях.

У вітчизняній психології також існує ціла низка шкіл і напрямків, у яких аналогічні підходи до розуміння цінностей розглядаються в різних аспектах вивчення властивостей особистості. В одних школах особистість розглядається у зв'язку з аналізом її діяльності (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); в інших центральне місце займає вивчення психологічних ставлень особистості (В. Мясіщев); а також, особистість досліджується у зв'язку зі спілкуванням (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Б. Ломов) або у зв'язку з установками (Д. Узнадзе) і ін. Незважаючи на

відмінність трактувань особистості у вітчизняній психології, у якості провідної особистісної характеристики виділяється спрямованість.

У різних концепціях ця характеристика має свою специфіку: як "основна життєва спрямованість" (Б. Ананьєв), "динамічна тенденція" (С. Рубінштейн), "смыслеотворающий мотив" (О. Леонтьєв), "домінуючі відносини" (В. Мясищев). На думку Б. Ломова, спрямованість виступає як системотворча властивість особистості, що визначає її психологічний склад. У глобальному плані спрямованість можна оцінити як ставлення того, що особистість одержує від суспільства (у плані матеріальних і духовних цінностей), до того, що вона йому надає, вносить у його розвиток.

У концепції суб'єкт – об'єктних взаємодій, представленою теорією діяльності О. Леонтьєва, поняття "цінності" певною мірою асоціюється з поняттям "значущість", що передбачає зв'язок індивідуальної представленості значень із емоційно-мотиваційною сферою. Разом з тим конкретне значення виникає тільки тоді, коли суб'єкт вступає у взаємодію з об'єктом, утягуючи його в матеріальний або духовний світ людської діяльності, завдяки чому цінність одержує своє актуальне існування. З позиції культурологічного підходу цінності – це компоненти культури.

На думку А. Здравомислова, світ цінностей – це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, прихильностей. Цінності регулятивні компоненти будь-якої культури, що втілюють ідеали й уявлення про еталон. Вони знаходять вираження в нормах, значеннях і найбільш типових для даної культури артефактах (матеріальних і ідеальних продуктах). Культурна норма – загально визнана вимога й відповідне правило, що регулює поведінку людей, завжди співвідноситься з певними цінностями. У багатьох культурних процесах цінності відіграють роль еталонів, з їхньою допомогою діяльність стає мотивованою, осмисленою. Цінності – це узагальнені уявлення людей про цілі й норми своєї поведінки, що втілюють історичний досвід і концентровано виражають зміст культури епохи, певного суспільства в цілому, усього людства. Крім того, це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими індивіди й соціальні групи співвідносять свої дії.

Учені відзначають тісний зв'язок даного поняття з поняттям "оцінка". У процесі встановлення значимості предметів і явищ і тощо навколишньої дійсності людина піддає саму цінність оцінці, тобто усвідомлює ступінь відповідності даного предмета своїм потребам, а також установлює можливість задоволення цих потреб у конкретній ситуації. Оцінка може змінюватися, що зумовлює процес переоцінки цінностей людини. У результаті багаторазових оцінок складаються норми й принципи життєдіяльності. Долучившись до культурно-історичної спадщини, культурно-історичного досвіду, людина може знайти вже

готову, історично усталену систему цінностей і, оцінивши її, прийняти як дане. Однак у процесі активної життєдіяльності відбувається переосмислення цієї системи, її трансформація з об'єктивної людської діяльності в реальну.

Таким чином, цінності мобільні, мінливі, обумовлені безперервними соціокультурними процесами, що відбуваються як у суспільстві, так і в життєдіяльності кожної окремої людини. Цінності слугують своєрідним "фільтром", через який проходять тільки ті оцінки, які близькі самому суб'єктові. Пізнання особистістю цінності об'єктів соціальної дійсності, на думку І. Дубровіної, передбачає наявність у неї певного способу соціального орієнтування в будь-якому вигляді або групи цінностей.

Важливими складовими ціннісного ставлення виступають: знання – як усвідомлення об'єктивної цінності; переживання цієї цінності як потреби; потреба, яка мотивує поведінку людини й на основі якої прогнозується його поведінка. У психологічній науці (В. Бехтерев, О. Лазурський, В. Мясищев і ін.) ставлення розглядається як складне психічне утворення, структурний компонент особистості, що постає у взаємозв'язку зі свідомістю, життєвими цілями й сенсами життя, ціннісними установками й ціннісними орієнтаціями особистості. Характер даного взаємозв'язку дозволяє пояснити поведінкові реакції людини.

У розробленій О. Леонтьєвим теорії представлена концепція про особистісний зміст діяльності, де ставлення трактується як суб'єктивно встановлюваний й особистісно переживаний зв'язок між людьми, предметами, явищами, що оточують людину в просторі й часі як буденні або передбачувані події. Змістом такого зв'язку є смисл як фундамент особистості. У дослідженнях (І. Харламов, В. Сластьонін, Г. Чижакова, Н. Шуркова й ін.) поняття ставлення пов'язується з активністю й спрямованістю діяльності особистості.

Ціннісне ставлення – це суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності. Об'єктом ціннісного ставлення є значимі для людини предмети і явища. Таким чином, ціннісне ставлення трактується як значимість того або іншого предмета, явища для суб'єкта, обумовлена його усвідомленими або неусвідомленими потребами, вираженими у вигляді інтересу або мети. Ціннісне ставлення постає як один з атрибутів соціокультурного існування людини – носія ціннісного ставлення. Так, на думку В. Сластьоніна, ціннісне ставлення – внутрішня позиція особистості, що відображає взаємозв'язок особистісних і суспільних значень. Об'єктами ціннісного віддзеркалення є значимі для людини предмети і явища. Існують різні точки зору на те, що вважати цінністю в ціннісному ставленні, тому що один і той самий предмет або явище може мати різні властивості. Оскільки ціннісне ставлення – це зв'язок суб'єкта й об'єкта, у якій

та або інша властивість об'єкта не просто значима, а задовольняє потребу суб'єкта, то цінністю в ньому є властивість об'єкта, що відповідає інтересам суб'єкта або поставленій ним мети.

Природа ціннісного ставлення емоційна, тому що воно відображає суб'єктивний і індивідуально-переживаний зв'язок людини з навколишніми предметами, явищами, людьми. Самі цінності існують незалежно від індивідуального, особистісного ставлення до них людини. Власне поява ставлень породжує суб'єктивне значення або особистісний зміст об'єктивних значень.

Ціннісне ставлення у філософії й психології також розглядається і як ціннісна позиція, яка виникає в ситуації вільного вибору. Структура ціннісного ставлення представлена як багаторівнева, основними її елементами є: первинний шар бажань; вибір індивіда між орієнтацією на найближчі цілі й віддалену перспективу; усвідомлення того, що життєвий вибір і орієнтація на цінності є довготривалим станом; перетворення життєвого вибору в підґрунтя для оцінки орієнтацій інших людей.

О. Дробницький виділяє два полюси ціннісного ставлення до світу: предметні цінності, які виступають як об'єкти спрямованих на них потреб, і цінності свідомості або цінності-уявлення. Перші є об'єктами наших оцінок, а інші виступають у якості зовнішніх критеріїв для таких оцінок. Предметні цінності виражають діяльну потребу людини, вони є "знаками", опредмечуваними в зовнішніх об'єктах людських здібностей і можливостей, що символізують останні у вигляді "значень" предметів, котрі одержали соціальну санкцію.

В. Мясищев розглядає типи ціннісного ставлення: до світу речей, явищ природи; до людей, явищ соціуму; до самого себе. Розглядаючи динаміку розвитку ціннісного ставлення, В. Мясищев визначив і рівні його розвитку: умовно-рефлекторний, що характеризується наявністю первісних (позитивних або негативних) реакцій на різні подразники; конкретно-емоційний, де реакції викликаються умовно й виражаються проявом любові, прихильності, ворожнечі, страхів й т.ін.; особистісний, що виникає в діяльності, що й відбиває вибіркоче ставлення до навколишнього світу; духовний, на якому соціальні норми, моральні закони стають внутрішніми регулятивами поведінки особистості. Досліджуючи проблему базових основ ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності, такі філософи, як М. Каган, Т. Сохраняєва, С. Спасибенко й ін. розробляють проблему емоційного й раціонального компонента цінностей. Так, М. Каган, розглядаючи питання взаємозв'язку ціннісного ставлення до навколишньої дійсності й знань людини про світ, зробив висновок про те, що від знання немає практичного шляху до дії. При цьому визнаючи певну значимість знань

про світ, основою ціннісного ставлення науковець розглядав емоції й почуття. С. Спасибенко відзначає, що емоційне (емоції й почуття) і раціональне (знання про світ) являють собою два взаємозалежні компоненти. Емоції й почуття, включаючись в усі сторони життєдіяльності, становлять основу, базу для пізнання людиною навколишньої дійсності.

Так, теоретичне знання норм і правил, що не перетворилося в "живе почуття", не завжди збігається з поведінкою людини. Таким чином, ціннісне ставлення має цілісну структуру й існує в якості проєктивної реальності, яка пов'язує індивідуальну свідомість із суспільною, суб'єктивну реальність із об'єктивною. Визначаючи структуру відносин, С. Рубінштейн виділяє змістовний компонент ставлення, який заснований на інформації з навколишньої дійсності і є значимим для людини.

Принцип значимості становить основу для актуалізації й формування всякого ставлення, яке проявляється у вигляді активної дії. Категорії значимості дуже важливі, але їх обсяг ширше, ніж поняття цінності. Цінність – це не всяка значимість, а лише та, яка відіграє позитивну роль у розвитку особистості. Визначення структури відносин представили у своїх дослідженнях О. Бодальов, Я. Коломінський, Б. Паригін, С. Рубінштейн. Автори виділяють три основні компоненти відносин: гностичний (когнітивний або інформаційний) компонент виступає як система засвоєних особистістю на рівні переконань соціальних знань – понять, правил, норм, цінностей, оцінок; афективний компонент – особистісний зміст, який надається ставленню; операційно-діяльнісний (вчинковий, практичний) компонент.

Висновки. Таким чином, поняття "ціннісне ставлення" у психологічній науці визначається як психічне утворення, що інтегрує в собі результати пізнання людиною будь-якого об'єкта дійсності під час зустрічей з ним, усі емоційні відгуки на цей об'єкт, а також форми поведінкових відповідей при контакті із цим об'єктом. Проблема формування в особистості ціннісного ставлення до об'єктів, явищ дійсності не повинна носити абстрактний характер, тому що не можна сформулювати ціннісне ставлення як сторонню категорію. Оскільки ціннісне ставлення – це зв'язок суб'єкта й об'єкта, де та або інша властивість об'єкта не просто значуща, а задовольняє потребу суб'єкта, то цінністю в ньому є властивість об'єкта, що відповідає інтересам суб'єкта або поставленій ним мети. Сформувавшись у певному вигляді діяльності, вони слугують умовою відтворення ціннісного характеру цього виду діяльності. Особливе місце в дослідженні проблеми професійної підготовки студентів-майбутніх архітекторів, будівельників, у сучасних умовах займають питання, пов'язані з формуванням і розвитком особистості студента.

Ціннісно-значеннева сфера є найважливішою структурою особистості, тому що цінності надають діяльності людини спрямованості, регулюють поведінку й способи самоактуалізації, виявляючи тим самим істотний вплив на освоєння професійної діяльності. Формування цінностей професійної діяльності особливо актуально на підготовчій стадії професійної самореалізації індивіда.

Професійні цінності являють собою норми, що регламентують професійну діяльність і виступають як чинна пізнавально-діюча система, яка слугує опосередковуючою сполучною ланкою між усталеним суспільним світоглядом у галузі освіти й діяльністю архітектора та будівельника. Аналіз системи професійних цінностей дозволяє виділити дві площини їх існування: горизонтальну (цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-ставлення й цінності-якості) і вертикальну (суспільно-психологічні, професійно-групові й індивідуально-особистісні). Професійні цінності існують незалежно від індивідуального, особистісного ставлення до них людини й лише поява ставлення породжує суб'єктивне значення (особистісний смисл) реалізованої діяльності (навчальної, професійної).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксиологические приоритеты в сфере образования и воспитания (история и современность) / Под ред. З. И. Равкина. – М.: ИТОП РАО, 1997. – 370 с
2. Бодалёв А. А. Вершина в развитии взрослого человека, характеристики и условия достижения / А. А. Бодалёв. – М.: Изд-во Флинта; Наука, 1998. -165 с.
3. Братусь Б. С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Б. С. Братусь // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии /Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М.: Смисл, 1997. – С.67-91.
4. Жуков Ю. М. Ценности как детерминанты принятия решения (социально-психологический подход к проблеме) / Ю. М. Жуков // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М.: Наука, 1976. – С. 254-277.
5. Здравомислов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 2004. – 408 с.
6. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. /Д. А. Леонтьев. 2-е испр.изд. – М.: Смисл, 2003. – 487 с.
7. Маслоу А.Х. Пиковые переживания /А. Х. Маслоу. Перевод с английского О.О. Чистякова. – М.:Рефл-бук, Ваклер, 1997. – С.102-138 (с сокращ.)